

Журба М.А.

КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ІЗ ЗЕМЕЛЬНОГО ОБЛАШТУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ТРУДЯЩИХ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ І В КРИМУ

Починаючи з 1923 року розпочався процес хаотичного переходу єврейської бідноти до занять сільським господарством. Але через соціально-економічну ситуацію серед єврейства Правобережної України на загальних засадах перехід був неможливий. Після перших невдач на державному рівні уряд СРСР розробив спеціальну програму єврейського переселення на Південь України та Кримський півострів. Однією з умов переселення висувалась допомога переселенським групам державних органів влади та добровільних громадських організацій як радянських, так і закордонних.

На чолі програми стала державна установа КОМЗЕТ – Комітет з облаштування єврейських трудящих. При КОМЗЕТі організується добровільне товариство, спеціально налаштоване на вирішення різних питань переселення і облаштування єврейської людності. Товариство, на думку компартійних державних органів, мало стати організаційним центром єврейської самодіяльності. Такою організацією і стало Всесоюзне товариство із земельного облаштування єврейських трудящих ТЗЕТ СРСР, засноване 17 січня 1925 року у Москві. Того ж року були створені філії ТЗЕТу в союзних і автономних республіках СРСР – Білорусії, Грузії, Татарстані, Україні та в Криму.

За статутом метою діяльності ТЗЕТ висував перехід трудящих – євреїв до сільськогосподарської роботи, а також розвиток землеробства серед єврейських трудящих. Окремо наголошувалось на тому, що Товариство повинно активно працювати над створенням культурної та медичної інфраструктури на переселенських фондах. Водночас воно виступало зняряддям компартійного режиму у ході проведення політики коренізації.

Політика коренізації як в цілому в СРСР, так і зокрема на Україні мала два чітко виражені аспекти: перший був пов'язаний із впровадженням національної мови в діяльність державних органів і громадське життя; другий – створення необхідних умов для всебічного розвитку національних меншостей. У резолюції XII з'їзду РКП(б) щодо національного питання було наголошено на необхідності видання "спеціальних законів, що забезпечують вживання рідної мови у всіх державних органах і установах, що обслуговують місцеве населення і національні меншості, а також законів, що переслідують і карають із усією революційною суворістю всіх порушників національних прав, особливо прав національних меншостей" [1, с. 60]. Реалізація політики коренізації щодо єврейства перепліталась з заходами, спрямованими на докорінні зміни в соціальній структурі єврейської нацменшини УРСР. Зокрема, це заходи спрямовані на залучення євреїв до сільськогосподарської роботи і шляхом переселення на цілині землі і території Півдня України і Криму, а також на розвиток при-

міського землеробства [2, с. 61].

Окремо виділялась сфера культурного обслуговування єврейського населення:

1) створення умов для одержання безперервної освіти рідною мовою;

початкова, семирічка, середня школа, профшкола, технікуми, вузи;

2) формування мережі єврейських клубів, сідьбудів, а також бібліотек;

3) створення державних і народних єврейських театрів і студій;

4) видання єврейських газет і журналів, а також книжкової продукції рідною мовою.

Перед філіями ТЗЕТу України і Криму, які співпрацювали в галузі культурно-освітніх програм стояло непросте завдання: разом з Наркоматом освіти створити мережу єврейської початкової та середньої освіти в районах єврейського переселення. У 1927 році відповідальний секретар УкрТЗЕТу Сударський у своєму повідомленні наголошував на катастрофічному забезпеченні школами єврейських переселенців Півдня України. Сударський констатував що тільки в Криворізькому окрузі 2000 дітей шкільного віку не охоплені навчанням. Тільки в 1927 році потрібно було побудувати 10 шкіл, щоб охопити навчанням половину дітей, а вдалося домовитися з Наркомосвітою лише про виділення 4500 крб: для побудови шкіл в районі переселення [3, Арк.138].

Подібна ситуація щодо охоплення дітей національно єврейською школою склалася серед переселенців Криму. У 1926 році перед Наркомосвітою Кримської АРСР стало питання про забезпечення єврейських колоній школами з рідною мовою навчання. Був складений кошторис на відкриття десяти шкіл та двох дитячих майданчиків. Проте в цьому році відкрилося лише дві школи. У серпні 1926 року в Євпаторії відбулася нарада з питання про задоволення культурних потреб єврейського землеробського населення. У нараді взяли участь представники Раднаркому, КОМЗЕТу, Кримської філії ТЗЕТу, американської благодійної організації Агро-джойнтуї Євпаторійського району. Нарада поставила завдання збільшити число шкіл першого ступеня в єврейських колоніях до 10, у Джанкойському районі – побудувати – 2, у Феодосійському – 2. Українська та Кримська філія ТЗЕТу брали на себе фінансування вчительських кадрів і побудову шкіл у Феодосійському районі, Євпаторійському, а також виділення стипендій іногороднім учням [5, Арк.138].

Співпрацюючи з Агро-джойнтом, КримТЗЕТ відкривав по всьому Криму школи з викладанням єврейською мовою. Якщо у 1927-28 навчальному році було відкрито 25 початкових шкіл, то до 1933 року їх уже стало 70 [6, с. 85].

На вулиці Менделєєва в Сімферополі діяла школа-інтернат зі власною їдальнею, в якій навча-

**КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ПО ЗЕМЕЛЬНОМУ ОБЛАШТУВАННЮ
ЄВРЕЙСЬКИХ ТРУДЯЩИХ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ І В КРИМУ**

лися не лише сімферопольські діти, а також і учні ближніх єврейських поселень.

У 1928 році у Хоклаї відкрилася школа єврейської колгоспної молоді (ШКМ), у якій навчалося 165 дітей із 15 навколишніх поселень. Багато дітей колгоспників після закінчення школи за сприяння ТЗСТу продовжили своє навчання в Одесі, де досить активно розвивалася єврейська культура. Там функціонував єврейський педагогічний технікум, учительський робітфак. Було створено єврейський сектор при українському педагогічному Інституті, організовано 6 дитячих садочків для єврейських дітей. У Чоботарці розпочав свою роботу сільськогосподарський технікум. [7, с.85]

За перші три роки діяльності Товариства на переселенських фондах робота проводилася авральними методами, катастрофічно не вистачало коштів. Деколи ТЗСТ відкривав школи навіть у непідготовлених приміщеннях, аби вони перебували в центрі поселень. На кожен нову школу витрачалося 7-8 тис. крб. [8, Арк.33]. За даними УкрКОМЗСТу і УкрТЗСТу мережа шкіл на фондах п'яти переселенських округах (Херсонської, Криворізької, Одеської, Маріупольської й Запорізької) на 1926 рік охоплювала 47% усіх дітей віком від 8 до 18 років, у той час на місцях виходу навчається 70-80% дітей.

Школи майже завжди відкривалися за сприяння добровільних організацій. Зокрема, на кошти ТЗСТу тільки за 1926-28 роки (було відкрито 22 школи [9, с. 22].

На Одещині в 1926 році окружне відділення ТЗСТу побудувало ряд шкіл у колонії Розенфельд. На реалізацію освітньої програми ТЗСТ асигнував 5 тис. крб. На прохання Товариства райвиконком жовтневого району виділив 1 тис. крб. та ще 5 тис. крб. на побудову єврейських шкіл було зібрано силами переселенців [10, Арк.1]. При школах – семирічках Товариство разом з Наркомом освіти створювало Інтернати, а для тих дітей, які проживали в кредитових квартирах, ТЗСТ виділяв 7 крб. на місяць для покриття квартирних видатків [11, с.22]. Загалом, тільки протягом 1928 року УкрТЗСТ витратив на утримання вчителів 5 тис. крб., шкіл – 600 крб., Інтернатів – 5167 крб, не рахуючи коштів окремих окружних організацій [12, с.23].

Не обминало Товариство у своїй роботі і культурного обслуговування єврейських переселенців.

З метою складання єдиного плану, який би охоплював культурну роботу і оргфілій Товариства, Президія Правління УкрТЗСТу скликала наприкінці липня 1928 року спеціальну культурнараду. На нараді було прийнято кошторис, що передбачав витрату упродовж 1928-29 років у п'яти переселенських округах по всіх статтях культослужбованню понад 66 тис. крб.

За планом кожна окружна організація брала на себе виконання частини кошторису. Це дозволило повністю виконати план культурного обслуговування переселенців по Запорізькому та Маріупольському округах; по Криворізькому – на 76%, по Одеському – на 60% і по Херсонському – на 55% [13, с.24].

Відповідний план роботи склав і Кримський ТЗСТ. До 1928 року, виконуючи рішення IV Всеукраїнської наради, ТЗСТ УРСР тільки на культурне обслуговування Шолохівського району виділив кошти на купівлю легкового автомобіля і гужового транспорту на суму 4150 крб. [14, Арк.5] 4 травня 1926 року в районі Товариство відкрило медичний пункт [15, Арк.62].

На III-му пленумі Правління УкрТЗСТу, що проходив 10-12 травня 1930 року, виходячи з планів першої п'ятирічки, були визначені нові завдання для Товариства в галузі культурного обслуговування. Зазначалося, що одним із найважливіших завдань для радянської громадськості є активне сприяння діям партії і радянської влади в колективізації бідняцько-середняцького селянства, в ліквідації куркульства як класу на базі загальної колективізації і зміцненні колективних господарств ТЗСТ. Організація зобов'язувалася працювати, головним чином, у напрямку закріплення успіхів у колективізації єврейських господарств, проводячи роз'яснювальну роботу щодо політики компартійного режиму на селі. Товариство мало співпрацювати при культурному обслуговуванні з Колгоспцентром, Товариством "Змичка з селом", Товариством "Геть неписьменність" [16, Арк. 5].

Водночас ТЗСТ в районах єврейського переселення повинен був забезпечити охоплення всіх дітей переселенців і розселенців шкільного віку школою 1-го ступеня. Для цього на Товариство покладалася організація Інтернатів, для єврейських колгоспників – мережі шкіл єврейської молоді, агрокурсів для підготовки сільськогосподарських працівників.

ТЗСТ повинен був організувати культпоходи по єврейським колгоспам, провадити вечори відпочинку, збільшити культурне обслуговування єврейського села, поширювати серед бідняцько-середняцьких верств єврейства комуністичну єврейську пресу: "Штерн", "Дер Ємес", "Юнге гвардіє", "Райте вельт", друкувалося ТЗСТом – "Соціалістична борозна", "Трибуна", де висвітлювалося життя єврейських колгоспів [17, Арк. 6].

В Кримській АРСР ТЗСТ разом з Агро-Джойнтом допомагав закладам культури в місцях компактного проживання євреїв-переселенців. Зокрема, У Ларіндорфському районі було відкрито 3 бібліотеки, фонд книг яких склав 9726 екземплярів. Із них – єврейською мовою 2992, у Фрайдорфському районі також діяло 3 бібліотеки [18, с. 85].

Протягом 1929 році року на 20 переселенських ділянках Криму ТЗСТ проводив роботу з створення кінемережі, організувавши роботу десяти пересувних установок [19, Арк.16].

8 листопада тогож року в Джанкої ТЗСТ відкрив будинок єврейського селянина, що став другим єврейським культурним центром після Будинку ОЗСТу в Євпаторії. Центральне правління виділило для будівництва 20 тис. крб., а всю організаційну і будівельну роботу здійснював КримТЗСТ [20, Арк. 1].

Допомагав ТЗСТ і Сімферопольському єврейському драматичному колгоспно-радгоспному те-

атру, в якому працювало 44 особи, з яких 25 були професійними артистами.

До 1929 року ТЗСТ створив мережу хат-читалень в Одеському, Запорізькому, Маріупольському округах. На початковому етапі функціонування бюджет хат-читалень був мізерним (всього 6 крб. на місяць), не вистачало необхідної літератури, робота не носила системного характеру. Але вже у 1929 році ситуація змінилася на краще. Тільки протягом 1929-30 років ТЗСТ виділив 175 тис крб. на культосвітню роботу. Найбільше коштів надійшло до Херсонської, Одеської, Криворізької округи [21, Арк. 5]. У 1930 році в переселенських колгоспах Товариство утримувало 110 шкіл, 38 книгозбірень, 16 сільбудів, 75 хат-читалень, 41 Червоний куток, 24 дитячі майданчики, 4 ясел [22, Арк. 28]. У колоніях ім. Чемеринського на Криворіжжі, Фрейлебен на Херсонщині при хатах-читальнях на кошти ТЗСТу існували сільськогосподарський, політичний, футбольний, драматичний, шаховий гуртки. Учасники драмгуртків часто роз'їжджали по районах з показом театральних вистав [23, с.20]. Кримське відділення ТЗСТу для проведення агітмасової роботи під час посівної або збиральної надсилало на фонди єврейських колгоспів єврейські аматорські і професійні театри. Так, під час збиральної кампанії 1932 року в Криму у Феодосійському районі, працювала художня бригада Московського єврейського театального технікуму, у Джанкойському районі-Сімферопольський єврейський аматорський театр "Трам" [24, с.8]. Останній ІЗ липня 1932 року провів концерт у клубі "Комуніст", кошти від якого пішли на допомогу переселенцям [25, с. 13].

До 1931 року Кримський ТЗСТ, виконуючи рішення програми першої п'ятирічки, відкрив у 47 колгоспах Криму 41 дитячий майданчик, 25 ясел, що охопили 1500 дітей переселенців.

У 1931 році за договором з Центральною Радою Товариства ТЗСТ для проведення культурного обслуговування в Криму надійшло 200 тис. крб. [26, с. 12]. Це дозволило закінчити будівництво шкільної мережі у Фрайдорфському районі. Вже на третій сесії ЦВК Кримської АРСР представник від району звітував: "97% дітей шкільного віку охоплені навчанням. У районі нараховується 81 школа, організовується ще 5 шкіл, а 1 березня район відкривав єврейський педтехнікум. До 1 травня район стане повністю писемним" [27, с. 10].

Товариство для покращення кадрової бази єврейських шкіл і дитсадків у 1932 році уклало ряд угод з держустановами про відкриття Криму курсів з підготовки керівників дитячих майданчиків, а в травні того ж року було укладено договір на підготовку працівників хат-читалень. Уже влітку відбувся випуск перших двомісячних курсів керівників сільських будинків [28, с. 11].

Слід відзначити роботу КримТЗСТу і УкрТЗСТу по організації відвідань переселенських фондів українськими та єврейськими письменни-

ками. Так, протягом 1928 року села Фрайдорф і Ларіндорф Євпаторійського району відвідали єврейські письменники Добружина, Галкін, Квітко, Ергельсон. [29, с. 21].

Отже, виконуючи рішення органів влади стосовно політики коренізації, УкрТЗСТ разом з КримТЗСТом спільно працювали над побудовою системи культосвітніх закладів у районах єврейського переселення півдня України та Криму. До 1934 року було створено систему єврейської освіти та культури в Криму та на Півдні України, яка профункціонувала до 1938 року, і була знищена сталінською тоталітарно-комуністичною системою.

Література

1. Орлянський В.С. Євреї України в 20-30-ті роки ХХ століття: соціально-політичний аспект. - Запоріжжя. 2000.
2. Там само.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОУ) .Ф. 571, оп.-2, Спр.1, Арк.138.
4. Гольдею Ю.В. Земельное устройство трудящихся евреев. - М., 1925.
5. Там само. Спр. 1, Арк.139.
6. Рабінович Я.Й. На зламі віків (До 1000-річчя проживання євреїв в Україні). - К., 1998.
7. Там само.
8. ЦДАВОУ - Ф.571, Оп.2, - Спр. 2; Арк. 33.
9. Звіт Правління УкрОЗСТу (до II Всеукраїн. З'їзду ОЗСТу 15-18 грудня 1928року), - Х. 1928.
10. ЦДАВОУ. - Ф. 571, Оп.1, Спр. 265, Арк. 6.
11. Звіт Правління УкрОЗСТу.
12. Там само.
13. Там само.
14. ЦДАВОУ. - Ф. 571, Оп. 2, Спр 71., Арк. 17.
15. Там само., Спр. 1, Арк. 62.
16. Там само 1 - Спр. 390 - Арк. 5.
17. Там само. Арк.6.
18. Рабінович Я.Й. Вказана праця.
19. ЦДАВО Ф. 571. - Оп.1, Спр.265, Арк. 16.
20. Там само. - Арк. 1.
21. Там само. ф. 505, - Оп.1, - Спр. 197, Арк.27.
22. Там само. - Арк. 28.
23. Звіт Правління УкрОЗСТу.
24. По переселенческим фондам Крыма // Трибуна. - 1932. - №20.
25. Лицом к еврейскому театру "Трам" // Трибуна. - 1932. - №19.
26. Состояние политпроветительской и школьной работы на Крымских фондах // Трибуна. - 1931, - №4.
27. Фрайдорфекий район на III-тей сессии ЦИК Крымской АРСР // Трибуна. - 1932, -№8.
28. Культшефская работа в Крыму // Трибуна. - 1932, - №14-15.
29. Звіт Правління УкрОЗСТу.